

Hoe word ik dissident

DE GR AMST groene.nl/artikel/hoe-word-ik-dissident

April 18, 2026

Essay

Hoe word ik dissident?

Hoe pleeg je verzet in een tijd waarin extreme standpunten steeds normaler worden en de democratie onder vuur ligt? In zijn boek *Hoe word ik dissident?*, dat dinsdag verschijnt, portretteert Gal Beckerman mensen die hier eerder mee te maken kregen. Van Diogenes tot Ai Weiwei - zij deden dit door de macht uit te lachen.

Leeslijst

Werk van de Chinese kunstenaar Ai Weiwei getiteld Dropping a Han Dynasty Urn (1995) in het fotomuseum in Winterthur, Zwitserland, 27 mei 2011 © Steffen Schmidt / EPA / ANP

1

Bijna alles wat je moet weten over Diogenes van Sinope is vervat in een anekdote die al ruim tweeduizend jaar de ronde doet alsof het een mop is. In de herfst van het jaar 336 v.Chr. woonde de bedelaar-filosoof Diogenes, ook wel 'Hond' genoemd, aan de rand van de stad Korinthe. Hij had het vat waarin hij sliep naar een nabij bos gerold.

Op de dag waar het over gaat lag hij lekker in de stralende zon, met zoals gebruikelijk niet meer om zijn lijf dan een gehavende cape. Opeens kwam

er een groep goed geklede mannen op hem af, voorop de nieuwe jonge koning van Macedonië, Alexander (die niet lang daarna 'de Grote' zou worden, nadat hij een groot deel van de bekende wereld had veroverd). Hoewel de nog maar twintig jaar oude koning speciaal was gekomen om de beruchte filosoof te ontmoeten reageerde Diogenes slechts door zijn hoofd iets op te tillen. Alexander stond over hem heen gebogen, schijnbaar in verwarring over het gebrek aan respect, en vroeg wat hij als koning kon doen voor de duidelijk straatarme denker. Na een korte stilte keek Diogenes op en vroeg of Alexander een stap opzij wilde doen, hij stond in zijn zon.

Zoals alles wat we over Diogenes weten, bestaat het verhaal van zijn ontmoeting met Alexander uit fragmenten die door verschillende kroniekschrijvers zijn verzameld, onder wie Aristoteles en later Cicero en Plutarchus, die de legende levend hielden. Socrates, die een generatie eerder leefde, deelde een aantal eigenschappen met Diogenes. Beiden liepen graag op blote voeten en zagen filosofie als een contactsport. Maar Socrates had, net als Plato, volgers die zijn gesprekken uitschreven, waardoor uiteindelijk een compleet uitgewerkte filosofie ontstond. Van Diogenes bestaan er geen verslagen uit die tijd. Alleen de anekdotes en grappen die de moeite van het doorvertellen waard waren zijn bewaard gebleven. Maar die onthullen in al hun kernachtigheid wel een radicale manier van denken.

In de filosofie wordt Diogenes gezien als vader van de cynische school (van het Griekse woord *kyôn* voor hond). Als jonge man werd hij verbannen uit zijn geboortestad Sinope aan de zuidkust van de Zwarte Zee, waarschijnlijk vanwege zijn betrokkenheid bij valsemunterij. Ergens halverwege de vierde eeuw voor Christus kwam hij in Athene terecht, waar hij begon met wat het best kan worden omschreven als een levenslang en met grote toewijding gespeelde performance.

Cynisme volgens de leefwijze van Diogenes komt eigenlijk neer op het afwijzen van alle, maar dan ook echt alle gebruikelijke sociale normen. Zelfs de logica van privéplekken voor intieme handelingen als plassen, poepen en masturberen wordt in twijfel getrokken, tenslotte eten we ook in het openbaar. Diogenes wilde laten zien hoe willekeurig deze regels waren. Waarom moeten we ons voor de ene natuurlijke lichamelijke behoefte schamen en niet voor de andere?

Net zo absurd vond hij de verwaande houding van rijke en machtige mensen. Tirannen waren om te lachen. Trouwen vond hij een vreemde gewoonte. Mensen zouden beter kunnen streven naar een leven zoals dat

van andere dieren. Volgens de cynici staat de mens onderaan in de wereldorde. Daarna komen de honden (en andere wezens) en bovenaan staan de goden, de meest zelfvoorzienenden van allemaal. 'Ik kwispel met mijn staart als iemand me iets geeft, ik blaf als iemand niets geeft en als iemand een slecht mens is bijt ik', zou Diogenes hebben gezegd.

Luister naar je instincten, wees onafhankelijk in je denken en sceptisch over alles wat als vanzelfsprekend wordt beschouwd - dat is de kern van Diogenes' visie op de mensheid.

Welbeschouwd waren dit zoeken naar waarachtigheid en de nadruk op zelfkennis niet zo nieuw. Je kunt een rechte lijn trekken van Socrates naar Diogenes en van Diogenes naar de stoïcijnen. Wel blonk Hond uit in creativiteit als het gaat om het uitdragen van zijn ideeën. Het is onwaarschijnlijk dat hij zelf ooit iets heeft geschreven in zijn leven, al is er enige discussie over mogelijk verloren gegane traktaten. Evenmin lijkt hij lezingen te hebben gegeven of zelfs maar redelijke dialogen te hebben gevoerd, zoals Socrates. In plaats daarvan praktiseerde Diogenes filosofie 'als schandaal', zoals de Franse filosoof Michel Foucault het noemde. Hij liet mensen vaak met een ongemakkelijk, geprikkeld of geprovoceerd gevoel achter.

Toen hij werd aangesproken op zijn gewoonte in het openbaar te masturberen - een van de vele gedragingen die hem de door zijn veel zachtmoeidiger tijdgenoot Plato gegeven bijnaam 'gek geworden Socrates' opleverden - zou Diogenes lachend hebben gezegd: 'Was het ook maar mogelijk je honger te stillen door over je maag te wrijven.'

Diogenes, die vrijwel alle wereldse dingen had afgezworen, zag op een dag in zijn vat een kind dat water dronk uit zijn handen. Meteen pakte de filosoof zijn drinkkom en smiet hem weg. 'Een kind dat me overtreft in soberheid!' zou hij hebben uitgeroepen. Toen een jonge filosofiestudent hem eens opzocht om een net geleerde abstracte natuurwet aan hem voor te leggen - 'Diogenes, wist je dat beweging niet bestaat?' - stond Hond op, wandelde een rondje om de jonge man heen en ging weer zitten.

Er zijn tientallen anekdotes als deze waarin de grove filosoof met zijn lichaamstaal en zijn onverwachte uitspraken zijn toehoorders uit balans brengt. Je kunt je deze scènes bijna niet voorstellen zonder iets anders: de lach. Mensen moeten het hilarisch hebben gevonden. En door dat gelach kun je je ook voorstellen hoe Diogenes zijn luisteraars even afstand laat nemen van de realiteit. Hij zet alles op z'n kop en dwingt ze om, al is het

maar voor even, de willekeur in te zien van sociale gedragsregels. De sfeer is 'carnavalesk'.

Zo beschreef de Russische literatuurcriticus Michail Bachtin in de jaren 1920 een samenleving die zich tijdens volksfeesten uitleefde in fantasierijke parodieën: de boer verkleedt zich als koning, mannen dragen een jurk, vrouwen schilderen een snor op. Alles wat verborgen, onderdrukt, smerig of intiem is, mag nu - als het maar komisch is en de strikte hiërarchie en onuitgesproken mores van het nor- male leven buitensluit.

Voor Diogenes was dit vaste prik. Hij was altijd in het stadscentrum te vinden waar hij in volle overtuiging de fatsoensregels aan zijn laars lapte. In onze tijd hebben we onze eigen versies. Zo deed komiek Andy Kaufman zich eind jaren zeventig voor als vrouwenhater en werkte hij in worstelclubs en televisieprogramma's vrouwen tegen de grond, waarbij het publiek zich soms verontrust afvroeg of het humor of ernst was. En dan Sacha Baron Cohen begin deze eeuw: als de argeloze antisemiet Borat uit Kazachstan krijgt hij het publiek van een countrybar in Arizona aan het meeklappen en -zingen met 'Throw the Jew down the well', daarbij vrolijk hun vooroordelen blootlegend.

De anekdote over Alexander en Diogenes heeft een staartje. Toen de koning was afgewezen door de filosoof begonnen de aanwezige hovelingen 'te lachen en grappen te maken', schrijft Plutarchus. Ook Alexander, die Diogenes net zo makkelijk ter dood had kunnen veroordelen, moest lachen, kennelijk onder de indruk van 'de arrogantie en de grootse geest van deze man die hem met zoveel minachting behandelde'. De koning wendde zich tot zijn gevolg en zei: 'Ik kan jullie wel zeggen: als ik Alexander niet was, zou ik Diogenes zijn.' Waarmee hij volgens mij aangaf dat Diogenes' humor een wapen was, waar hij als machthebber veel respect voor kon opbrengen.

2

Voordat ik de indruk wek openbare masturbatie toe te juichen, wil ik even benadrukken dat Diogenes natuurlijk een extreem voorbeeld is. Toch kan de dissident wel wat van zijn komische oneerbiedigheid gebruiken, al was het maar om tegenwicht te bieden aan alleen-zijn en pessimisme.

Humor opent perspectief. Het is alsof je de wereld door de ogen van een marsmannetje bekijkt; vanaf een afstand zie je nieuwe mogelijkheden. 'Een goede grap', schrijft filosoof Simon Critchley in zijn boek *On humour*, 'toont het onbekende in het bekende, maakt het gewone buitengewoon en

de realiteit surrealistisch, waarop we moeten lachen: een lichamelijke uiting van kortstondig plezier, als bij een kind dat kiekeboe speelt.'

Niet alle humor is gebaseerd op omgekeerd denken. Grappen kunnen ook behoorlijk reactionair zijn, merkt Critchley op, of zelfs onverbloemd racistisch. Toch ontstaat de meeste humor uit een verdraaid perspectief op de dagelijkse werkelijkheid, en kunnen juist deze vaak een beetje schurende marsmannetjesgrappen op de grootste lachsalvo's rekenen.

Toen komiek Louis C.K. in 2017 op het podium het abortusdebat besprak, nam hij zijn publiek mee op een duizelingwekkende rit. De een vindt abortus 'babymoord', de ander vindt het net zo gewoon als 'een drol draaien' en, zei hij: 'Het is het een of het ander. Er zit niets tussenin. Dus als je het niet prettig vindt om te horen dat het hetzelfde is als een drol draaien, dan vind je dus dat het babymoord is, meer keuzes zijn er niet.' Het publiek leek in de war, ook al werd er wel gelachen en zelfs gejuicht toen hij zei: 'Ik vind dat vrouwen hun baby mogen doden', omdat hij ze slim naar dit oordeel toe had geleid.

Dit soort humor gooit alles wat we kennen door elkaar tot er een grote kluwen verwarring ontstaat, vermengd met vrees en chaos, als een omgekeerde sneeuwbol. (Het zal toeval zijn, maar ik wil toch even toevoegen dat de carrière van Louis C.K. eindigde nadat hij openlijk gemasturbeerd had in het bijzijn van jonge vrouwelijke collega's.)

Voor Diogenes ging het niet zozeer over lichamelijke handelingen. Als je eenmaal het fundament van onze beschaving begint te bevragen, ben je maar een paar stappen verwijderd van verwondering over de willekeur waarmee de ene mens in het hokje 'slaaf' en de andere in het hokje 'meester' wordt gestopt. In een recent verschenen biografie wordt Diogenes zelfs 'de eerste bekende criticus van de slavernij' genoemd. Ik geloof niet dat ik zo ver wil gaan want zo uitgesproken was Diogenes nou ook weer niet. Volgens mij was hij op een lach uit.

Toen Diogenes rond 340 v.Chr. op een zeilschip naar het eiland Egina voer, werd hij gevangengenomen door piraten en naar Kreta gebracht om verkocht te worden als slaaf. In die tijd gebeurde dit wel vaker. Op de slavenmarkt vroeg de veilingmeester hem waar hij goed in was. 'Mensen overheersen', zei hij droog. 'Kondig me maar aan en vraag of iemand een meester voor zichzelf wil kopen.' Een kwinkslag vanaf het veilingblok.

Met deze woorden ging hij boven een waarheid van die tijd staan: dat een 'slaaf' een bepaald menstype was, onderdanig en voorbestemd om te gehoorzamen. Door te bluffen dat zijn talent het overheersen van anderen

was, daagde Diogenes het standsverschil tussen meester en slaafgemaakte uit, en liet hij zien dat dit onzin was. Dat ze hem tot slaaf hadden gemaakt betekende niet dat hij een ander type mens werd. In feite bestond er niet zoiets als een slaaftype. Maar dat hoorde je in die tijd niemand zeggen, grap of geen grap.

In een andere anekdote over de veiling werd Diogenes gezegd dat hij niet mocht gaan zitten, waarop hij antwoordde: 'Wat maakt het uit? De vis wordt toch wel verkocht.' Hij zou zich niet laten vernederen zonder er een grap over te maken. Hoelang Diogenes slaaf is geweest, is niet helemaal duidelijk. Wat we wel weten is dat ene Xenikades uit Korinthe hem kocht en dat hij een paar jaar diens huishouden runde en de kinderen les gaf. (Kennelijk was er op de slavenmarkt toch interesse voor een meester.)

Diogenes' schalkse commentaar op slavernij is een van de vele aanwijzingen dat hij anders dacht dan Plato, zijn grote intellectuele rivaal. Plato accepteerde de dingen zoals ze waren; slavernij hoorde erbij, al ging het er soms te wreed aan toe. Hij schijnt zelfs als adviseur in dienst te zijn geweest bij de tiran Dionysius II, heerser van Syracuse, iets waarover Diogenes hem genadeloos bespote.

Ook waren ze het niet met elkaar eens over de vraag wat het betekende om filosofie te bedrijven. Plato was een denker, hij richtte zich op het doordenken van onderwerpen tot in de essentie, een streven dat Diogenes belachelijk vond. 'Plato, ik zie een tafel en een kom, maar tafelheid en komheid zie ik niet', pestte hij. En toen Plato stelde dat de mens in wezen een 'tweepotige zonder veren' was, verscheen Diogenes bij een van zijn lezingen met een geplukte haan en riep: 'Ziehier de mens volgens Plato.'

Foucault prees Diogenes omdat hij aan *parrhêsia* deed, een vorm van retorische vrijmoedigheid die in het oude Griekenland werd gevreesd en bewonderd, waarvan de Franse filosoof eerder vreesde dat het verloren was gegaan. 'Met parrhêsia gebruikt de spreker de vrijheid om te kiezen voor openhartigheid in plaats van overtuiging, waarheid in plaats van leugenachtigheid of zwijgen, het risico te sterven in plaats van veilig leven, kritiek in plaats van vleierij en morele plicht in plaats van eigenbelang en morele apathie.'

Ik zou daaraan willen toevoegen dat parrhêsia, in de betekenis van het doorprikken van de onschendbaarheid van de macht, zelfs toegepast wordt in iets zo verbijsterend schaamteloos als de serie *South Park*, waarin de huidige president wordt neergezet als een gestoord mannetje,

dat soms naakt loopt te pronken met zijn microscopisch kleine penis of in bed ligt te praten met zijn geliefde Satan.

3

Als ons omarmen van alleen-zijn helpt tegen de drang ons te conformeren, en als een stevige portie pessimisme ons beschermt tegen de lege beloften van het optimisme, dan is humor ons wapen tegen die fnuikende sentimentaliteit, die ons heel manipulatief laat denken dat alles oké is.

Milan Kundera gebruikte graag de term 'kitsch'. Volgens deze Tsjechische schrijver woedt er een eeuwige strijd tussen aan de ene kant de chaos van het menselijk bestaan met al zijn dubbelzinnigheden en tegenstrijdigheden en aan de andere kant de kitsch: de inspanningen om al die chaos schoon te poetsen. We weten allemaal hoe kitsch eruitziet: een zoete poster in het kantoor van de mentor op school van een katje dat in een boom probeert te klimmen met daaronder het woord 'doorzettingsvermogen'. Maar kitsch volgens Kundera gaat verder dan dat.

Hem gaat het om de autoritaire neiging om elke vorm van kritiek te smoren door te benadrukken dat alles goed gaat en alleen maar beter wordt. Kitsch is, zoals hij sarcastisch zegt, 'het compleet ontkennen van shit, zowel in letterlijke als figuurlijke zin'.

Elke ideologie heeft zijn kitsch; iets wat ons aantrekt omdat we er zo graag in willen geloven, de schone schijn van het conformeren in de vorm van beelden, woorden en archetypen. Als hij nog leefde zou Kundera verbijsterd naar 'make america great again' hebben gekeken, maar ook naar tekstdecoraties in de tuinen van bepaalde wijken: 'in dit huis geloven we', en dan een gemeenplaats als 'in liefde' of 'vriendelijkheid is alles'. Dit zijn hoogtepunten van politieke kitsch, rechts dan wel links.

In Kundera's definitie van kitsch bestond een nog extremere categorie, die hij aan den lijve had ondervonden in het communistische Tsjechoslowakije. Hij noemde het 'totalitaire kitsch' omdat aan de 'opgeplakte uniformiteit' geen ontsnappen mogelijk is. In zo'n samenleving wordt iedereen die een grap maakt over een slogan of een mars, of weigert deel uit te maken van een met kitsch vervormde werkelijkheid, gezien als een vijand. Want zelfs een simpele vraag kan als 'een mes' zijn 'dat de coulissen doorsnijdt zodat we zien wat daarachter verborgen wordt gehouden'.

Ook scherpe, grensoverschrijdende humor kan dat mes zijn. Daarom was het eerste wat Vladimir Poetin deed toen hij president van Rusland werd de populaire satirische poppenserie van de buis halen waarin een

schreeuwende baby-Poetin met dicht bij elkaar staande ogen en enorme oren een steeds grotere rol had gekregen. Dit soort humor kan iedereen die een god meent te zijn weer met beide benen op de grond zetten. Hele politiedossiers uit het Parijs van de achttiende eeuw, net voor de Franse Revolutie, zijn gevuld met rapportages van agenten die bijhielden wie wanneer in welk café pornografische grappen over de koning had gemaakt.

Na de uitvinding van de drukpers zijn in Europa een paar eeuwen lang mensen vervolgd en onderdrukt omdat ze populaire posters drukten die 'de omgekeerde wereld' verbeeldde: ratten die katten aanvallen, een os die een slager slacht. Ze werden behandeld als illegale wapenhandelaars.

Kundera's eerste roman, *De grap* uit 1967, heeft ook dat soort humor. Ludvik, een student in de beginjaren van het communisme in Tsjechië, wordt door de partijleden van de universiteit verdacht van individualisme. 'Je lacht alsof je gedachten naar jezelf uit gaan', wordt hem gezegd. Zijn problemen worden groter als een meisje dat hij leuk vindt hem vanuit een communistisch zomerkamp een briefkaart stuurt waarop ze 'de gezonde atmosfeer' roemt. Hij baalt dat ze hem kennelijk niet mist en in plaats daarvan kitsch uitkraamt (al zegt hij dat niet met zoveel woorden). Hij stuurt een kaartje terug en probeert grappig te zijn: 'Optimisme is de opium van het volk! Een gezonde atmosfeer stinkt naar domheid! Lang leve Trotski!'

De kaart wordt onderschept, het meisje verhoord en ze vertelt zelfs nog meer over Ludviks antisocialistische gevoel voor humor. Als vijand van het volk wordt hij uit de partij gegooid en te werk gesteld in de kolenmijn van een militair strafkamp. De stomme grap verpest zijn leven.

Na de verschijning van zijn boek nam Kundera's eigen leven dezelfde wending als het verhaal (de ironie zal hem niet zijn ontgaan). Hij was na de oorlog een toegewijd communist geworden, iemand die handen schudde en zich had aangesloten bij wat hij een 'magische kringdans' noemde, een hecht kameraadschappelijk ideologisch gezelschap. Na ooit uit de partij te zijn gegooid was hij toch weer toegelaten.

Maar toen de Sovjet-Unie Tsjechoslowakije binnenviel in de zomer van 1968, om de beginnende hervormingen van de Praagse Lente in de kiem te smoren, werd Kundera opnieuw uit de partij gezet en verloor hij zijn baan als literatuurdocent aan de universiteit. Hij moest allerlei baantjes aannemen, speelde piano in jazzclubs en schreef onder pseudoniem horoscopen voor een tijdschrift. Toen hij werd ontmaskerd als

pseudoastroloog en de redacteur die hem in het geheim had aangenomen zelf haar baan verloor, wist hij dat het tijd was om het land te verlaten. In 1975 ging hij in ballingschap in Frankrijk om nooit meer terug te keren.

In *Het boek van de lach en de vergetelheid* uit 1978 geeft Kundera een andere draai aan humor. De roman is een allegorie over de oorsprong van twee soorten gelach.

In het begin was de lach het domein van de duivel, zoals we al zagen bij de om Diogenes schaterende oude Grieken, omdat we lachen wanneer betekenis en orde op hun kop worden gezet. Als dingen anders uitpakken dan verwacht moeten mensen lachen, en dat is aanstekelijk voor de duivel. Dit is een schadelijk lachen dat ook bevrijdend is; de wereld is toch niet zo keurig en serieus als we dachten.

Maar zodra de duivel lacht, raakt de engel gealarmeerd. Ter verdediging probeert hij het duivelse geluid na te doen in de 'hogere regionen van zijn vocale bereik'. Maar de lach van de engel is iets heel anders. Het is een vreugdevol bejubelen van 'hoe goed geordend, wijs bedacht, goed en betekenisvol' alles op aarde is. De engelenlach is dus kitsch. Er ontstaat een strijd waarin de twee elkaar uitlachen. De engel probeert de duivel te overstemmen, maar zijn hemelse geluid klinkt eerder komisch, en hoe meer hij zijn best doet, hoe vrolijker het geschater van de duivel. We weten hoe dit afloopt want wie het laatst lacht...

4

Er is een serie van drie foto's van de Chinese kunstenaar Ai Weiwei uit 1995 waarop hij steeds met dezelfde onverstoorbare blik in de lens kijkt. Op de eerste houdt hij een tweeduizend jaar oude urn uit de Han-dynastie tussen zijn vingertoppen. Op de tweede hangt de urn in de lucht, ongeveer ter hoogte van zijn knieën. Op de laatste foto ligt de grond vol met scherven. Met deze portretten zette een grappenmaker zichzelf op de kaart.

Ai was net terug in China. Twaalf jaar lang had hij een zwervend bestaan geleid in New York, en deels in zijn levensonderhoud voorzien als portrettekenaar voor toeristen op Times Square. Hij beschouwde de gevallen urn nog niet eens als onderdeel van zijn kunst, ook al had hij zijn broer de foto's laten maken. Wel voelde hij zich eenmaal terug in Beijing aangetrokken tot antiekmarkten en begon hij te spelen met relikwieën. Het waren kostbare overblijfselen aangezien het communistische regime alles wat oud was wilde vernietigen en zich op de toekomst richtte.

Wilde hij mensen shockeren door de vernietiging van historisch erfgoed door Mao op een symbolische manier over te doen? Hij wist het nog niet. Het enige wat hij wist was dat de oude voorwerpen hem fascineerden en dat hij er iets mee wilde doen, ermee moest spelen. Op een andere vaas uit dezelfde tijd schilderde hij het logo van Coca-Cola.

Ai was voorbestemd om een outsider te zijn. Zijn vader was een beroemde dichter die tijdens de Culturele Revolutie werd gecancelld. Deze man, die ooit de Chileense schrijver Pablo Neruda tot zijn vrienden rekende, kreeg een baan als schoonmaker van de dertien gemeenschappelijke latrines van het werkkamp (ook wel Klein Siberië genoemd) waar hij met zijn tienjarige zoon naartoe was gestuurd. Ai heeft gezien hoe zijn vader met een hoge puntmuts op over straat moest lopen, opgejaagd door jonge Rode Gardisten. Tijdens tribunalen moest zijn vader op een podium staan waar hij werd bespuugd of inkt over zijn hoofd gegoten kreeg.

Door deze ervaringen groeide Ai op met het gevoel een vreemde te zijn. Hij verkeerde 'vrijwel permanent in een gespannen toestand', zoals hij later schreef over zijn 'ongetemde bloed', ook al veranderde China snel in de jaren na Mao's dood. Ai wilde kunst maken maar het onderwijs op de staatsfilmacademie was niets voor hem. Zijn opleiding begon eigenlijk pas toen hij in 1981 weging uit China en uiteindelijk in New York terechtkwam.

Aan het begin van zijn verblijf in de Verenigde Staten liep hij op een dag een museum in waar hij kennismakte met de readymades van Marcel Duchamp uit de jaren 1910. De bekendste was waarschijnlijk het urinoir dat liggend werd gepresenteerd. De readymades waren revolutionair omdat ze een nieuwe definitie afdwongen van wat kunst kan zijn, maar ook omdat ze, net als grensoverschrijdende humor, een radicale nieuwe richting insloegen. Door een dagelijks gebruiksvoorwerp op een sokkel te zetten met een plaatje erbij, wordt de kijker uitgedaagd om op een andere manier naar een fietswiel of een sneeuwschep te kijken. Wat een vreemd voorwerp is een urinoir eigenlijk, zo maf van vorm, en niet zonder schoonheid? Ook hierom zijn readymades grappig.

De readymade werd Ai's conceptuele leidraad. Van daaruit ontdekte hij zijn thema, met name toen hij terugkeerde naar China: het totalitaire systeem van het land en de kitsch ervan. Het was een onderwerp dat hem tot in het oneindige van materiaal kon voorzien.

Zijn eerste pogingen in die richting doen nog wat kinderachtig aan, maar dat ze direct als provocatie werden beschouwd toont aan hoe sterk de repressie was. In 1995, zes jaar na het bloedbad op het Plein van de

Hemelse Vrede, maakte Ai een foto van de Tiananmen, de grote poort aan dat plein met op de voorgrond zijn eigen hand met opgestoken middelvinger naar het portret van Mao.

Meer dan vijfduizend kinderen vonden de dood toen hun gammele schoolgebouwen instortten tijdens een aardbeving in de provincie Sichuan in 2008. Geschokt door het gebrek aan transparantie en communicatie vroeg Ai Weiwei diverse overheidsorganen om opheldering en namenlijsten van de omgekomen kinderen. Meer dan bureaucratisch geformuleerde afwijzingen kreeg hij niet. Hij wist 123 namen te achterhalen die hij inlijstte en tentoonstelde in een galerie.

Voor een van zijn meest ambitieuze installaties richtte hij bij Tate Modern in Londen een zaal in met een miljard porseleinen replica's van zonnebloemzaden. In de staatspropaganda onder Mao stond een massa zonnebloemzaad voor het Chinese volk dat zich om de 'roodste roodste rode zon' schaarde: leider Mao. De keramieken zaden waren stuk voor stuk met de hand beschilderd door zestienhonderd helpers. Elk zaadje was uniek en droeg daarmee zijn eigen subversieve boodschap. Dit was communistisch China als ready-made.

In het voorjaar van 2011 werd Ai opgepakt en 81 dagen gevangengezet. Zijn online aanwezigheid op sociale media en in een populaire blog was de staat een doorn in het oog. Hij kon niet langer genegeerd worden. Tijdens zijn gevangenschap werd hij dagelijks verhoord, vooral over zijn kunst. Het is dat hij onder erbarmelijke omstandigheden in eenzame opsluiting zat, anders zou je die gesprekken bijna grappig kunnen noemen.

Zo liet de ondervrager Ai een foto van Ai's geheven middel- vinger voor de Tiananmen zien en vroeg naar de betekenis van deze foto. 'Dit kunstwerk heet *Perspectiefstudie*', verklaarde Ai. Waarop de ondervrager schreeuwde: 'Wat betekent de middelvinger!' 'In Amerika betekent het *fuck*', antwoordde Ai. 'En Tiananmen dan?' 'Dat is een stadspoort.' Zo ging het wekenlang door. Ai maakte van zijn gevangenschap ook een soort readymade.

Hoewel de ervaring hem slecht was gekomen, ging hij na zijn vrijlating door met informatie verschaffen aan zijn ondervragers. Zijn studio was omringd met bewakingscamera's om zijn komen en gaan in de gaten te houden. Ai hing onder elke camera een traditionele rode lantaarn die 'een vrolijke noot aan deze sombere, grijze straat' gaven en de camerabeelden onbruikbaar maakten.

Daarna besloot hij de verjaardag van zijn detentie te vieren met een herbelevingsinstallatie. Om zijn cel waarin hij voortdurend in de gaten werd gehouden na te bootsen hing hij overal in zijn huis webcams op, waarna zijn leven dag en nacht online te volgen was, ook wanneer hij sliep. 'Jullie zijn zo geïnteresseerd in mijn privé- zaken dat ik jullie inzage geef in mijn hele leven', verklaarde hij in zijn inleiding. In de 47 uur en 9 minuten dat hij online was voordat de stream plotseling onvindbaar werd, kreeg hij 5,2 miljoen hits. Volgers namen screenshots van een slapende Ai en maakten er memes van.

De engel lachte maar de duivel lachte harder.

5

Met zulke vrijpostigheid - zoiets als de zwarte humor waarmee Russische dissidenten met hun wodka glazen klinken 'Op het succes van onze hopeloze zaak!' - proberen dissidenten niet alleen een gevaarlijke tegenstander te ontwapenen, maar ook hun eigen angsten te bezweren.

Toen ik de gevangenis memoires van Aleksej Navalny las, de anticorruptie-activist die in 2024 om het leven werd gebracht in een strafkamp boven de poolcirkel, was ik onder de indruk van zijn ongelooflijke gevoel voor humor. Tijdens een hongerstaking was zijn gewicht nog maar een achtste van wat het ooit geweest was. Mismoedig schreef hij: 'En nog heb ik geen six-pack.'

Hij beseftte dat het boek zijn nagedachtenis zou kunnen worden, tenslotte had hij Poetins eerdere doodvonnis ternauwernood overleefd. Maar ook hier kon hij om lachen. Als ze hem zouden vermoorden profiteerde zijn gezin in elk geval van de royalty's. 'Zeg nou zelf, als een geheime moordaanslag met een chemisch wapen gevolgd door een tragische dood in de gevangenis een boek nog niet kan verkopen, wat dan wel?

Boekauteur vermoord door boosaardige president - wat wil de marketingafdeling nog meer?' Dit was geen overmoedigheid meer. De naar het einde toe steeds morbide grappen waren een vorm van zelfmedicatie.

In 2024 interviewde ik op een festival Masih Alinejad, een dissident die in Iran werd vervolgd omdat ze opkwam voor de rechten van vrouwen, en haar land moest verlaten. Daarna heeft Iran geprobeerd haar te ontvoeren en vervolgens een moordaanslag beraamd. Twee jaar voordat we elkaar spraken was bij haar huis in Brooklyn een man met een ak-47

gearresteerd. Het was haar niet in de koude kleren gaan zitten maar had haar vrolijke aard niet aangetast, integendeel zelfs.

Omdat het Iraanse regime eist dat vrouwen hun haar bedekken had zij haar krullen hoog opgestoken met een toef witte jasmijn tussen de wilde lokken. Een van de vele dingen die vrouwen in Iran niet mogen is zingen in het openbaar, vertelde ze. Het zou mannen te veel opwinden. Ze grijnsde. Vervolgens stond ze tot mijn verrassing en die van het publiek op uit haar stoel om een lied te zingen in het Farsi. 'Wie werd hier opgewonden van?' riep ze daarna. 'Ik wil handen zien!'

Een man riep: 'Ik!' Iedereen moest lachen. En Alinejad leek nog het meest opgewonden van allemaal.